

6. ÖSSZEFOGLALÁS

(Helyzetünk a világban)

Igazság szerint nem lehet azt mondani, hogy egyik mítosz régi, a másik meg újabb. A mítoszok egy bizonyos stádiumát képviselik az emberi eszmélkedés történelmi folyamatának, ezért fejlődésanalógiailag mind egykorúak. A huszadik század úgynevezett mítoszai ugyanabból az analogikus, metaforikus (preracionális) gondolkodásmódból fakadnak, mint hajdan az őskoriak.

De az időben legrégebben keletkezett mítoszok is tudnak valamit arról, hogy a világban nem mindig volt jelen az ember. Mózes könyvében Ádámot a hatodik napon már kész világ várja. A brahmanizmus periodikus világstádiumokról beszél. A Popol-Vuhban az istenpár előbb agyagból, azután fából próbál embert alkotni – hogy végül csak kukoricából sikerüljön. Az ember megjelenésekor tehát legalább agyagnak, fának és kukoricának már lennie kellett. Egészen függetlenül attól, hogy miképpen képzelik a világ keletkezését, a mítoszok igenis sejtenek valamit arról, hogy a világ nem eleve mai állapotában „jött létre”. Mai állapotát előző állapotoknak kellett megelőzniük (mintegy azokból bújt elő); a világnak egyszóval története volt, van – és talán lesz is. Az ember a legtöbb mítosz szerint csak valamely kései világállapotban, mondhatni a hatodik napon jelent meg a Földön. Nagyon régi tudás ez. Az emberiség őstudásához tartozik ez.

Olvasom, hogy miután emberek vagyunk, nem tudjuk már elgondolni a világot ember előtti állapotában. Olyat is olvasok itt-ott, hogy ember nélkül tulajdonképpen nincs is világ. (Mintha bizony a világ léte attól függne, hogy tudatosul-e, elgondoltatik-e. *)

* A „világ” szó értelmezésén múlik ez a dolog. Azok az elméletek, amelyekre célok, a szubjektum életvilágát vagy éppen tudattartalmát értik ezen a kifejezésen.

Ezek az elméletek bármilyen rafinált ismeretelméleti érvekkel, ontológiai bizonyítékokkal bástyáznak körül magukat, bármilyen meghatározó kulturális jelentőségük is volna (mert körülbástyázzák, és mert van), igazi mivoltukat tekintve afféle misztifikációk, jó- vagy rosszhiszemű gondolati mesterkedések. Nemcsak spontánul kialakult belső meggyőződésünknek, nemcsak a paleontológia modern tudományának mondanak ellent, hanem az emberiség hagyományozott őstudásának, a mítosznak is.

Színigaz most már, hogy a mai világ (az emberrel együtt) nem a hajdani, ember előtti világ. Mondhatni közbejött benne az ember. De ez nem ok arra, hogy ember előtti állapotát utólag kétségbe vonjuk, sem pedig arra, hogy ne törekedjünk elgondolni ember nélküli állapotában – mintegy kivonni belőle az embert.

Bizony, a világ ember nélkül is világ volt, s ha el nem akad az idő folyása, ember nélkül is világ marad. Különös botrányra, óriási eszmei terrorra vall, hogy egy ellenkező előjelű terror után most ismét kockázatosnak számítson kimondani ezt a tudományos ténytet, ezt a gyermeki banalitást.

Milyen a világ, ha kivonjuk belőle az embert?

Míthogy minekünk csak a tudat, csak a gondolkodás által van képünk róla, s ez már önmagában is gondolatszerűvé teszi a világképünket, be kell ismernünk: nem tudjuk pontosan, milyen az ember előtti világ. Míthogy mi már benne vagyunk, nem tudhatjuk, kívülünk milyen lehet. Csakis a természettudomány nyújt erről némi fogalmat. De mert maga a tudományos kísérlet, sőt a megfigyelés is emberi beavatkozást jelent a világ spontán folyamatába, végeredményben magában a tudományos felismerésben sem az ember nélküli világ jelenik meg. (Hogy is lehetne világ, mihelyt felismerés?) Becsületesen felsorolva így az ellenérveket, azt kell mondanunk, hogy ilyen-olyan vonatkozásban azért mégis el lehet gondolni, milyen az embertelen, az ember előtti világ.

Biztos például, hogy nincs tudata.

A tudat az organikus, funkcionális struktúrák (az élő szervezetek) fejlődéstörténetének* egyik kései, úgy lehet legfontosabb fej-

* Míthogy az élő szervezetek információs apparátusában (a génállományban) igenis halmozódik valamiféle adaptív „tapasztalat”, velük kapcsolatban fejlődésről is beszélhetünk.

leménye, mondhatni „fordulata”; a folyamatok szummálódásának új alapelvét honosította meg a világban, nevezetesen a finalitást. A tudat: az ember tudata; az emberrel együtt, az ember által jelent meg a világban. A tudat (ahogy a nyelv is) az emberfaj kizárólagos privilégiuma, differentia specificája. A tudat: maga az ember. Amikor tehát tudni akarjuk, milyen a világ, ha kivonjuk belőle az embert, éppen a tudatot kell kivonnunk belőle. És mert a tudat – ahogy mondtam – új alapelvet honosított meg a világban (a finalitást*), amikor az ember nélküli világról beszélünk, végeredményben a finalitást kell kivonnunk világgépünkől. Ki Ki kell vonnunk legfontosabb hagyományos fogalmainkat, úgymint az értelmet, a jövőt, a merre tartást, a célt, az akaratot.

Az embertelen világban tehát nincs értelem, nincs cél, nincs akarat – nincs finalitás.

Kétségtelen most már, hogy az ember előtti világba beleszámít az élővilág is. Az élő szervezetek maguk is kései fejleményei a világfolyamatnak, mondhatni az ötödik napon jelentek meg a Földön. Nos, az élővilág megjelenése éppolyan fordulat volt, éppúgy új alapelvet honosított meg a világfolyamatban, mint később az ember megjelenése. Az organikus struktúrák működésének saját alapelvét: a funkcionalitást. Mihelyt tehát a világ legáltalánosabb képére (nemcsak ember előtti, hanem már élet előtti állapotára) vagyunk kíváncsiak, a funkcionalitást is ki kell vonnunk világgépünkől.

Az élővilágban funkcionalitás, az emberi világban azonkívül még finalitás is érvényesül. Az embertelen, élettelen világban mindennek nyoma sincs. Éppen ezért ebben a legáltalánosabban elgondolt, mondhatni valódi világban a legtöbb hagyományos kérdésünk egyszerűen értelmét veszti. Nemcsak azok a kérdések, hogy mi célból, mi végett, hová, hanem azok is, hogy mire való, mire szolgál, mi a helye, a feladata. Ismertem én fiatal koromban egy kiváló költőt, Szabédi Lászlót, van neki egy kiváló verse, a *Külön kerék*. Azt a megrendültséget fejezi ki, amikor valaki rájön, hogy az ember nem nélkülözhetetlen alkatrésze a világegésznek, fölösleges benne, a kozmosz önelküle is nagyon jól elműködik. Nahát, épp erről van itt szó.

* Erről másutt bőségesen szóltam.

És így nagyjából megkaptuk, mi mindent kell kivonnunk mai (hagyományos) világképünkől, hogy az ember előtti, sőt élet előtti világot mutassa. A funkcionalitást, a finalitást kell kivonnunk belőle. (És persze mindazokat az eszméket, képzeteket, amelyek ezekből fakadnak.) Milyen marad tehát világképünk, ha mindezeket a biomorf, antropomorf vonásokat rendre kivonjuk belőle? Milyen az ember előtti, élet előtti világ? Az bizony olyan világ, amelynek nincsen értelme, célja, nem halad, nem tart sehová, nem való benne semmire semmi, semminek sincs benne szerepe, feladata. Egyszerűen kivonva a kivonandókat olyan világot kapunk, amely egyszerre struktúra és folyamat (a tér-idő komplexum szummálódásának folyamata); amelyben minden összefügg az egészszel, amelynek része, tehát minden szükségszerű; amelyben minden szigorú szabályok (természeti törvények) szerint megy végbe – és nincsen szükséges tudatra, mert hiszen évmilliárdokig nagyon jól megvolt anélkül is. Összefoglalva: az élet előtti világban nincs funkcionalitás, nincs finalitás, ellenben szigorú, kötelező érvényű kauzalitás, legitás van.

És ebben a világban jelent meg az ötödik napon az élet, a hatodik napon az ember.

Na már most, nem akarom ezzel azt mondani, hogy az élet, az ember véletlenül vagy éppen kívülről csöppent bele a világba. Egy olyan világban, amelyben minden szükségszerű, szükségképp jött létre a tudat is. Sőt azt is megkockáztatnám, hogy miután olyan közegben jelent meg, amelyben funkcionalitás érvényesül (tudniillik az élővilágban), a tudatot csakis életfunkciója hívhatta elő. Az ember, bármennyire különbözik minden egyébtől, voltaképp állat, a főemlősök törzsfjlődésének egy különös mutációja, éppúgy természeti produktum, mint az amóba vagy a Galaxis – hiszen ez nyilvánvaló.

A világegész az organikus lét áttételén keresztül olyan princípiumot hozott így létre, amely emberi fogalmaink szerint „ellentétes” vele. Az alapelvek síkján maradva: a legitás, az általa már korábban létrehozott funkcionalitás közbejöttével létrehozta a finalitást. Mindezt öntudatlanul, persze, minden cél, szándék vagy akarat nélkül, pusztán a világfolyamat belső szükségszerűsége folytán.

Így hát adva van egyrészt az öntudatlan világegész, másrészt – benne és szemben vele – egy attól elvileg különböző, egyedülálló, mondhatni idegen faktor: a tudat, az ember.

És ez a feszültség határozza meg helyzetünket a világegészben.

A világ (vagy ahogy misztifikálva mondani szokták: a „lét”) természete szerint öntudatlan. Az emberi egyed azonban egyszerre lét is, tudat is. Öntudatlan lét, de tudata van; tudatos öntudatlan; tudat az öntudatlanban; önreflektáló eszmélet, amely mégis a reflektálatlanra irányul – mi ez tulajdonképpen? Nem nevezném önellentmondásnak, mert ellentmondás csak az ember fejében van, a világban nincsen. De mindenesetre különműség, elhatároltság, feszültség, *idegenség* – maradjunk talán ennél a szónál. És ez nemcsak a metafizika vagy a technika vagy éppen az értéktöbblet megjelenése óta van így (ahogy sokan állítják), hanem eleve így volt. Idegen az, aki másnemű közegben él. A tudat idegen a világban.

Metaforikusan úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ember a természet meghasonlása.

Mert az ember nemcsak tétlen reflektálója a világfolyamatnak: maga is részt vesz benne, alakítja, befolyásolja azt. Miután egyszer létrejött, máris aktív hatótényezője lett a világegésznek – hiszen már állat korában is az volt! Így hát nemcsak idegen a világban, hanem otthonos is. Tudatként idegen, létként otthonos benne. És ebből a kettősségből mélyreható következmények fakadnak. Fakad például az emberi viselkedés két nagy alaptípusa, az a kétféle magatartás, ahogy az ember környezetéhez viszonyulhat. Mert tényleg: a történelem, a tapasztalat és a művészet egybevágó tanúsága szerint két alapállás, kétféle életszemlélet, két lehetséges szerepkör kínálkozik az embernek a világban. Minthogy egyszerre lét is, tudat is: szerepelhet létként, de tudatként is szerepelhet. A cselekvő, illetve szemlélődő, az aktív, illetve kontemplatív embertípus egyforma jogosultsággal állt elő (alakult ki) az emberi egzisztencia kettős természetéből.*

Namármost, én nagyon jól értem, hogy miután életfunkciója hívta elő, a tudat voltaképpen az emberfaj (a génállomány) stabi-

* És ennek a társadalmi dominanciaharcban lett mélyreható következménye.

lítását szolgálja – mintegy eszköze annak. A lét már csak genetikusan is előbb való a tudatnál; a gondolat emberét mindenesetre megelőzi a tett embere. Ha már választani kell – úgy mondják –, tetszik, nem tetszik, a cselekvő magatartást kell preferálnunk.

De hát miért kellene választani? Lét és tudat egyszerre van jelen minden egyes emberben; mért ne lehetne harmonikusan egyeztetni az ezekből fakadó kétféle magatartást? Ha az ember létméltóságát a tett szavatolja, emberi specifikumát mindenesetre a gondolat. Mért ne lehetne mindkettőnek egyszerre eleget tenni a teljes és harmonikus emberi élet, mondjuk talán így: a klasszikus eszmény jegyében?

Pedig hát nem lehet. Minden egyeztetési kísérlet merő ábránd és illúzió. Jól van, tudjuk: a gondolkodás funkciója a cselekvés adekvát megszervezése – evégett jött létre. Mégis mindenki, aki megkísérli az egyeztetést, az emberi természet eredendő meghasonlottságával találja szemben magát, mintegy interiorizáltan fogja átélni azt.*

Mert a cselekvés embere valóságos, életbeli célokra használja intelligenciáját, arra használja, amire tényleg alkalmas; szóval magától értetődően, spontánul éli világát. Úgy is mondhatnám: nem problematikus számára a világ: otthon van benne, magában a dominanciaharcban is otthon érzi magát. Aki tehát megkísérelhetné összeegyeztetni a gondolatot a tettel, akinek egyáltalán eszébe juthat ilyesmi, az nem lehet spontán cselekvő, az gondolkodó ember kell hogy legyen. A gondolat embere azonban nem a valódi világban él, hanem abban a bizonyos emberszabású, teleologikus, finális (gondolt) világban, amely csak a fejünkben van. Annak tehát magában a valóságban összes cselekvési kísérlete szükségképp kudarca lesz ítélve.

És így azonnal megérthető, miért nem egyeztethető össze gondolat és tett. Azért, mert a gondolt világ nem azonos a valódival; a gondolkodás törvényei nem azonosak a valóság törvényeivel.** Hivatkozhatnék itt koronatanúként az állameszmével csúfos ku-

* *Ardzsuna kérdez* című versemre hivatkozom, aki kíváncsi, utána nézhet. A cselekvő ember: dominanciaorientált ember – ezt kell jól megérteni.

** Lásd a *Bevezetés*ben.

darcot valló Platónra, az utólag megbukott Marxra, de irodalmi példákra is hivatkozhatnék, leginkább Hamletre, vagy még inkább Empedoklészre, Hölderlin ritkán méltányolt, mély értelmű figurájára, akiben gondolat és tett meghasonlása modellértékűen, mondhatni lírai hitellel jelentkezik.*

Arisztotelész gondolkodik, Alexandrosz cselekszik. Így van ez rendjén. Marcus Aurelius már meghasonlott, menekülne, Goethe (a klasszikus európai harmóniaeszmény megalkotója) tényleg el is menekül a cselekvés közegéből; Empedoklész az Etnába ugrik (így tartja a hagyomány). Akárhogy is volna, a kétféle viszonyulásmód ténylegesen kialakult, és feloldhatatlan feszültséget kelt nemcsak az egyeztetőkben, hanem külön-külön is, az emberi egzisztencia mindkét típusában.

Az egyik embertípus éli a világot, a másik csak tudatosítja. Elgondolkoztam én egyszer, mit ért „eredendő bűnön” a mítosz, honnét származik ez a különös eszme, van-e valóságalapja egyáltalán. Amit akkor gondoltam, éppen idevág:

„Az eredendő bűn: a *tudat*. Az ember a természet bűnbeesése. Miképpen bűnös tehát az emberi lét?

Az ember a világban vagy annak részeként (természetként), vagy kívülállóként (tudatként) viselkedik. Vagy öntudatlanul, vagy tudatosan. Ennek megfelelően vagy cselekvő, vagy szemlélődő életforma adatik neki – harmadik eset non datur.

A cselekvő ember úgy viselkedik a világban, mint annak természetes része: megszerzi, amit kíván, végbeviszi, ami hasznára van; ami útjában áll, eltávolítja. Éppen ezért a cselekvő ember aféle hamisjátékos. Öntudatlan világerőnek tekinti magát, holott tudatos lény.

A szemlélődő ember szintén hamisjátékos.

Megtartóztatja magát a cselekvéstől, kivonja magát a világ természetes folyamatából, holott jól tudja, hogy maga is világerő. A szemlélődő ember kívülállónak tételezi magát a világegészen, amelynek pedig része. Ezért a kontemplatív életforma is bűnös. (...)

* Gondolat és tett inkompatibilitását legfrappánsabban talán *Grillparzer* dolgozta fel; ez az ő jellegzetes tematikája.

Mínt hogy harmadik eset non datur, azt kell mondani: az emberi élet, annál fogva, hogy emberi, eleve bűnös.”

Látni való: az emberi természet eredendő meghasonlottságát én itt bűnnek neveztem – miért? Mert éppen az eredendő bűn eszméjének eredetére voltam kíváncsi. Ha az ember eredendően bűnös, míg az állat nem az, akkor ennek oka csakis abban keresendő, amiben ember és állat valóban különbözik. Vagyis a tudatban. Az ember meghasonlottságának oka, eredendő bűne: a tudat. Így látta, így fejezte ki ezt mitikusán a hajdani ember.

De „bűn” és „meghasonlottság” különben sem távoli eszmék. Minden bűn meghasonlottság tulajdonképpen. Ahhoz azonban, hogy ezt belássuk, a tudatos lét egy további következményét kell megértenünk.

Kézenfekvő definíciója szerint a tudat önreflektáló intelligencia – ahol is az önreflektálásra tenném a hangsúlyt. A tudat, azonkívül, hogy reflektálja a világot, magamagát is képes megítélni. Ez a képessége – amint másutt már bőbeszédűen kifejtettem – az emberi erkölcs biológiai alapja, ontológiai szubsztrátuma.

Mert ebből a képességéből következik, hogy az ember másokra, a közösségre, a fajra, kulturális eszményekre, normákra tudja vonatkoztatni tulajdon viselkedését. Egyáltalán, hogy *vonatkoztatni* tudja magát. Leírtam már, most leírom ismét: az embernek, annál fogva, hogy ember, kötelezően erkölce van.

Egy lény, amely vonatkoztatni, megítélni képes magát, amelynek erkölce van – az bizony már nem éli spontánul világát, az már meghasonlott lény. Hát még ha hozzávesszük, hogy a tudatos lét eredendő (potenciális) erkölcsiségét a társadalmi erkölcs tölti fel tartalommal! (Mármint annak a közösségnek kulturálisan hagyományozott értékrendje, amelybe az egyén beleszületik, amelynek tagja.) A társadalmi erkölcs a másik ember, a faj, a közösség szempontjait juttatja kifejezésre az egyénben lakozó természettel szemben; hogy úgy mondjam, enyhíti, kiegyenlíti, elensúlyozza a primer természeti törvényt (pl. a szelekciót). Az erkölcs a természet önkorlátozása. Így aztán az erkölcs törvénykönyve per definitionem ellenkezik a természet törvénykönyvével; minden erkölcsi törvény egy-egy természeti törvénynek mond ellent.

Itt van most már az ember, mely egyrészt természeti produktum, s éppen ezért minden természeti törvénynek szigorúan alá van vetve, de másrészt tudatos lény, amely éppen ezért kötelezően (interiorizáltan) hordozza magában a társadalmi erkölcs normáit, törvényeit is – itt van, és szétszakadhat ellentétes irányú indítékai közt. „Mert ha a természeti törvénynek engedelmeskedik, szükségképp megszegi az erkölcsi törvényt. Ha az erkölcsi törvénynek engedelmeskedik, a természeti törvényt szegi meg.” Bármit tesz, törvényt szeg meg, bárhogy él, meghasonlottan, boldogtalanul él.*

Az erkölcsi világ természetesen lét és tudat, tett és gondolat meghasonlására vezethető vissza, abból ered, annak mintegy konkretizált megjelenése. Erről a meghasonlottságról előlegeztem én fentebb, hogy nagyon is közel áll a bűn képzetéhez. Nemcsak közel áll hozzá, hanem azonos azzal – a mítosznak igaza van. Bűn az, ami büntudatban realizálódik – más meghatározását a bűnnek nem ismerem. Nos, természet és erkölcs szükségszerű meghasonlása büntudatban realizálódik. Éppen az erkölcsből fakadó örökös törvényszegést nevezzük mi bűnnek. Minek folytán nem tehetek mást, összegezeként ismét leírom: Az eredendő bűn a tudat. Az ember a természet bűnbeesése. Az emberi élet, annál fogva, hogy emberi, eleve bűnös. Franz Kafkával egyetértésben bizvást hozzátehetném: halállal lakolunk érte.

Vegyem-e mindehhez hozzá a meghasonlottság újabb forrását, tudniillik azt, hogy az ember eredendően társadalmi lény (már állatkorában hordában élt), miközben magányos öntudat is?

Az emberi társadalom, amellet, hogy organikus és funkcionális, ráadásul *szelektív* struktúra. Kemény, kíméletlen dominancia-harc folyik benne – ez generálja hierarchikus szerkezetét –, és ebben a harcban bizony minden egyednek részt kell vennie valamilyen módon, különben áldozatul esik a szelekciónak. Egészen világos most már, hogy a létként cselekvő ember (a dominanciaorientált ember, a tett embere) mérhetetlen fölényt élvez harcában, míg a

* Az erkölcshez való kétféle viszonyulás természetesen közvetlenül összefügg az előbb tárgyalt kétféle embertípussal. Az egyik, a cselekvő, a dominanciaorientált ember főleg a természet, a másik (a szemlélődő) embertípus főleg a társadalmi morál törvényeit interiorizálja ontikus erkölcsiségében. Így aztán mindkettő törvényszegő.

gondolat embere törvényszerűen a hierarchia aljára szorul. Tudósok, filozófusok, szentek ritkán lesznek dominánsok. Ezért örökös probléma éppen a gondolkodás számára a hatalom, a társadalmi egyenlőtlenség, ezért jellegzetes léthelyzete legalábbis a kontemplatív (de minden erkölcsös) embernek a vereség.

Így hát a tudatos ember a társadalomban is éppolyan idegen, mint az egész világban, és csak a kultúra (a hagyományozott kollektív tudat) biztosít valamiféle otthont neki.

Magányos tudat az ember, akinek már az Én és a Te viszonya is problematikus, aki már a másik emberhez fűződő viszonyát is feszültségként éli át – hát még a társadalomhoz! Hozzájön ehhez, hogy a tudatos emberi egyed csak a kultúrában látszik öncélnak – a természetben korántsem az! A nemzedékek láncolatának (az emberi életvonalaknak) legalján ott lappang, ott éli öntudatlan életét az, ami igazán van, aminek az egyed csak hordozója, függelékszerve, mondhatni objektívációja – tudniillik a génállomány. Ez az emberi faj, az emberi élet *valódi létezője*, amit onnan tudok, hogy egyed és társadalom funkcionalitása mind erre irányul. Ilyen szempontból nézve az egyed nem is más, mint a génállomány „eszköze”, amellyel anyagcseréjét biztosítja, részt vesz a világban, a társadalomban, a dominanciaharcban, amely által – ahogy mondani szokás – kivívja helyét a nap alatt.

Az elvileg folytonos életű génállománynak az a sajátossága, hogy noha egyetlen sejtbe szerveződik, szaporodása mégsem egyszerű osztódással megy végbe (mint a többi egysejtűé), hanem folytonosan *újrakombinálódva* hozza létre hordozóinak (az egyedeknek) milliom, nagyon is eltérő tulajdonságú változatát.* Amiből aztán az emberi lét újabb nagy problémája adódik: a kétne-műség, a párkapcsolat, a szerelem.

Nem szükséges most már hosszasan értekezni feszültségnek és meghasonlottságnak arról az újabb forrásáról, amellyel ez a primér ösztön, a szerelem jár a tudatos emberi létben. A világirodalom (kivált a líra) legalább fele része mással sem foglalkozik. Szükséges ellenben számot vetnünk azzal, hogy noha a génállomány elvileg

* Ami ismét a dominanciaharcban (az adaptációban, a kiválasztódásban) játszik szerepet. A kétne-műség szintén evolutív (adaptív) stratégia.

folytonos életű, „halhatatlan”, maga az emberi egyed, amelyet ugyanez a génállomány információrendszerként működve állít elő (csakis avégett, hogy időleges hordozóeszköze legyen vándorlásában)* – maga az emberi egyed tehát éppen funkcióinál fogva szükségképp véges, halandó. Namármost: „a génállomány öntudatlan, az egyed tudatos. Ami maradandó bennünk, az öntudatlan, ami halandó, az tudatos.” Így aztán minden emberi lénynek szükségképp szembe kell néznie saját halandósága gondolatával. A halhatatlanság, amelyet épp a tudat igényel, a végtelen gondolata, amely épp a tudatban lakozik, így épp a tudatban cáfoltatik meg. Hogy lét és tudat meghasonlásának milyen új változatai, világuidegenségünk milyen új örvényei nyílnak meg haláltudatunk folytán, arra nézve talán nem is kell a világirodalom fennmaradó fele részére hivatkoznom – azt magától is mindenki tudja. Emiatt vagyunk tragikus lények.

(Egyetlen ellenszerünk a halál ellen maga a szerelem volna – de hát ez éppen az öntudatlan génállomány folytonosságát szavatolja; az egyén haláltudatán, a tudat halálán mit sem segít. Szerelem és halál tényleg ugyanaz a dolog: egyazon természeti tény két oldala, kétféle vonatkozása. Ilyen irányú meghasonlottságunk valódi forrása tehát a génállomány adaptív stabilitási „stratégiája”: az ivaros szaporodás.)

Akármerről is közelítjük meg az ember léthelyzetét, mindenfelől konok és feloldhatatlan kettősséget, meghasonlottságot találunk.** Kettősséget, meghasonlottságot minden szinten, minden elképzelhető vonatkozásban. Az ember nemcsak hogy meghasonlott lény – ő a természet meghasonlása. Vagy hogy ne beszéljek megint metaforikusan: a természet meghasadtsága a tudat által. Van az emberi önismeretnek egy korhoz kötött, de korszakokon is áthúzódó irányzata: a romantika. Nem is irányzat ez, inkább afféle életérzés, szellemi attitűd – Euripidésztől kezdve minduntalan felbukkan az eszmélkedés történetében. A romantikának – úgy mondják – az elvágódás az alapvonása. Elvágódás

* Az egyed funkciói összefoglalva: 1. Ellátja a génállomány anyagcseréjét. 2. Biztosítja újrakombinálódását. 3. Megvívja érte a dominanciaharcot. 4. Adaptív információt szállít neki. Úgyszólván fészke a replikáló DNS-nek.

** Többen föltették a kérdést, vajon miért bukkan fel minduntalan szépirodalmi munkáimban a kettősség, meghasonlottság. Hát itt van: ezért.

a jelenből, az adott világból valahová, akárhová, a múltba vagy a jövőbe, vagy éppen a képzelet, a gondolat birodalmába. Nos, ha elvágódást mondunk, annak lélektani gyökere nem is lehet más, mint épp az az idegenség, kettősség, meghasonlottság, amellyel az emberi egzisztencia léthelyzetét mindvégig jellemeztem. Az vágyódik el, aki nincs elemében, aki nem érzi otthon magát. A romantika igazi alapvonása nem az elvágódás, hanem az *idegenség*. Azt is mondhatnók tehát, hogy a világba vetett tudat, a magányos tudat, az erkölcs és halandóság által meghasonlott tudat – egyáltalán maga a pusztaság! – eleve romantikára predesztinálja az embert. A romantika a tudatos lét jellegzetes attitűdje. Ha tehát mindent összefoglalva egyetlen formulába akarnám sűríteni, mi az ember, azt mondanám: az bizony világidegen lény, meghasonlott állat, romantikus állat.

Ismerek én valakit, aki defetisztikus, pesszimisztikus konklúzióimat hallva mindig megkérdi: na, és akkor mit javasolsz? Rá akar ezzel vezetni, hogy a reménytelenről hallgatni kell. Csakugyan, mit javaslok, mit javasolhatnék ezek után? Öngyilkosságra mégsem biztatnék senkit, azt már épp elegenden megtették előttem. Különbösen is mindig eszemben tartom a halott Akhilleusz szavait, ő ugyanis ezt mondja az alvilágba látogató Odüsszeusznak:

*Napszámba szívesebben túrnám másnak a földjét,
egy nyomorultét is, kire nem szállt gazdag örökség,
minthogy az összes erőtlen holt fejedelme maradjak.**

Szóval a legutolsó rabszolgának is jobb idefent, mint odalent a fejedelemnek. „Nem kell azt siettetni – duruzsoltam legutoljára én is szegény Szilágyi Domokosnak –, hagyd el, még eleget leszünk halottak.” Az emberi élet, a tudatos lét annak ellenére, hogy merő szenvedés, halálos bűn és meghasonlottság, mégis egyetlen kincsünk; egyebünk sincs; általa tudunk magunkról, általa kaptuk ajándékba mint élményt, tapasztalatot (és persze problémát), magát a világot is. Öngyilkosságot tehát nem javasolnánk, de mégis, mit tegyünk, mit tehetünk még ezek után?

* Devecseri Gábor fordítása.

Nem tudom, mit tehetünk.

De annyi biztos:

– ha végre-valahára megszabadulnánk emberszabású téveszméinktől, illúzióinktól;

– ha sikerülne realiztikusabbá tenni világgépünket;

– ha el tudnánk érni, hogy a fejünkben levő (gondolt) világ jobban hasonlítson ahhoz a bizonyos ember nélküli (valódi) világhoz;

– egyszóval ha most éppúgy meg tudnánk haladni az antropomorf gondolkodást, ahogy egykor a metaforikus (mitikus) meghaladtuk,

– hát az mégiscsak segítene rajtunk valamicskét.

Meg kell haladnunk a racionalitást.

Mert a racionális, fogalmi reflexió – századszor mondom – nem a valódi világot mutatja. A gondolkodás, kivált a végső kérdésekben, az absztrakció magasabb szintjein, saját alapelvét követve egy másik, funkcionális, finális, de mindenesetre racionális világot teremt – és ebben újra meg újra csalódnai fogunk. Ahogy az egész kultúra meghaladott már, a „rációt” is meg kell haladni. Éspedig nem hátrafelé, az archaikus, a preracionális vagy éppen az irracionális irányában, ahogy sokan szeretnék, hanem ellenkezőleg: az emberen túli, a kultúrán túli, az *objektív* felé. Ez az „objektív” pedig főképpen egzaktat, kvantifikáltat jelent. A világ csak annyiban racionális, amennyiben kvantifikált. A matematika úgyszólván a világ racionalitása. Ameddig nyelvileg-fogalmilag gondolkodunk, a világban szinte semmi sem racionális. Mihelyt sikerül valamit matematizálni, máris logikus, ésszerű lesz. A matematika a helyes absztrakciók, a járható logikai utak birodalma, az az emberi gondolkodásmód, amely egynemű a világgal. Ez a valódi, objektív (tudományos) gondolkodás, amelyhez más úton eljutni – mint példám mutatja – igen nehéz.

Úgy kell gondolkodnunk tehát, ahogy a tudomány javasolja. Ez sem oldhatja fel, persze, minden feszültségünket, de valamicskét talán mégis segíthet.* Mert akkor lét és tudat, tett és gondolat,

* Meggyőződésem például, hogy aki mélyen belátja a génállomány prioritását az egyedhez képest, az a halálnak (saját halálának) sem kerít többé épp olyan nagy leneket.

természet és erkölcs, sőt ember és társadalom között sem tátongana már épp akkora szakadék. Akkor csökkenne idegenségünk a világban. Minden kicsi lépéssel, amit a valódi világ (a dezanthropomorfizált gondolkodás) felé teszünk, csökkenne valamicskét. És mihelyt nem lennénk már annyira idegenek a világban, magunkban sem lennénk már annyira meghasonlottak.

Nem azáltal teremthetünk magunknak békét idebent és ott-hont odakint, ha emberiessé hamisítjuk világunk arculatát, hanem ha igazi arcával barátkozunk meg. Azzal a különös, ember-telen, agyaras arccal, amelyet a *Bhagavad-gítában* is látunk, s amelynek egy-egy vonását talán magam is felvillanthattam. Nem gonosz arc az, ne féljünk tőle! A világban, ha kivonjuk belőle az embert, nem marad semmi gonoszság. A világ csak az emberrel együtt gonosz.